

İNGİLİZ DOĞU HİNDİSTAN KUMPANYASI VE KUMPANYANIN TİCARİ FAALİYETLERİ (1600-1858)

Arş. Gör. Abdülkadir ERÇİN*

Özet: Sömürgecilik Avrupa ülkelerinin ekonomilerini geliştirmelerinde 15. yüzyıldan itibaren önemli bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu doğrultuda İspanya ve Portekiz'in başlattığı deniz aşırı faaliyetler bu ülkelerin ekonomilerine kısa sürede büyük bir katkı yapmış ve Hollanda başta olmak üzere diğer Avrupalı topluluklar da sömürge faaliyetlerine katılmışlardır. İngiltere diğer ülkeleri takip etmiş, ancak onların gerçekleştirmiş olduğu hızlı yağma siyasetinden farklı ve sistemli bir yol izleyerek gittiği bölgelerde daha kalıcı bir sömürge yapısı kurmayı başarmıştır. İngiltere'nin kurmuş olduğu kalıcı yapının en önemli örneklerinden birisi de İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyasıdır. Bu çalışmada 1600 yılında İngiltere kraliçesinin izni ile tüccarlar tarafından kurulan ve 1858 yılına kadar Hindistan'ı yöneten İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası'nın Hindistan'da kurmuş olduğu yönetim düzeni ele alınmış ve kumpanya'nın temel ticari faaliyetleri hakkında bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İngiltere, Sömürgecilik, İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası, Ticaret, Hindistan.

THE BRITISH EAST INDIA COMPANY AND ITS TRADE ACTIVITIES (1600-1858)

Abstract: Colonialism is an important method for European countries to develop their economies since 15th century. In this direction, oversea activities started by Spain and Portugal contributed to their economies to a large extent within a short period of time. Particularly Holland and other European communities also attended colonial actions. England followed other countries. However it achieved to establish more permanent colonial structure in regions by adopting a systematic and different way from those of other countries which focus on plunder policy. One of the important examples of the permanent structure established by England is known as East India Company. In this study, we cope with the governance system in India established by the British East Indian Company which was created by the merchants in 1600 with the permission of the English queen and which governed the India until 1858. In addition, we also offer information on fundamental trade activities of the company.

Keywords: England, Colonialism, British East India Company, Trade, India.

Giriş

Avrupa'da sömürgecilik faaliyetlerini 15. yüzyılda coğrafi keşifler ile başlatmak mümkündür. Colombo'nun İspanya kraliyet otoritesinden aldığı imtiyaz metniyle Amerika kıtasında keşifler başlatması bir bakıma modern sömürgeciliğin temelini oluşturmuştur. İspanya Krallığı giriştiği hareketle 16. yüzyıl boyunca hızlı bir şekilde Amerika'ya yerleşmiştir. İspanya'nın başlattığı örneği kendilerine özgü farklılıklar ile diğer Avrupalı güçler takip

* Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

etmişlerdir. Bunlardan birisi olan İngiltere'nin sömürgecilik faaliyetlerine katılması ise 16. yüzyılın son çeyreğine doğru olmuştur¹.

İngiliz sömürgeciliği 19. yüzyıla kadar idari bir yapı oluşturma kaygısı taşımadan büyük ölçüde ticari kâr amaçlı bir seyir izlemiştir. Dağınık ve plansız bir şekilde yürütülen yayılcılık faaliyetlerinde idari yapı yer ve zamana göre değişiklik gösterdiği gibi, yönetimde bireyler veya şirketler de sorumluluk alabilmiştir. Bu doğrultuda şirket tanımlamasına uygun olarak 1857 ayaklanmasına kadar Hindistan da uzun yıllar boyunca İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası tarafından idare edilmiştir².

1. Hindistan'da İlk Sömürgecilik Faaliyetleri

İngiliz sömürgecilik tarihinde çok farklı bir yere sahip olan Hindistan'a ilk olarak Ümit Burnu üzerinden 1498 yılında Vasco da Gama ulaşmıştır. Bu olay Avrupa'nın Hindistan ve doğusu ile olan ticaretinin yönünü Akdeniz havzasından Atlas Okyanusu kıyılarına kaydırmıştır. Vasco da Gama aracılığıyla Portekizliler, Hindistan'a ticaret amacı ile gelen ilk millet olmuşlar ve Batı Hindistan'da Goa, Diu, Daman, Salsette, Bassein, Chaul ve Bombay'a; Güneydoğu Hindistan'da Madras yakınlarına; Bengal'de ise kıyı bölgelerine gelip yayılmışlardır³.

Hindistan bölgesine ilk olarak Portekizliler gelmiştir. Ancak Portekizliler'in bölgedeki varlıkları uzun süreli olmamıştır. Bunun çeşitli nedenleri vardır. Öncelikle Portekizliler ticari anlamda üstün duruma gelmek için bölgedeki diğer tüccar ulusları donanma güçlerini kullanarak durdurma yoluna gitmişlerdir. İkinci olarak bölgede din değiştirme faaliyetlerine girişmeleri Hindistan'daki Müslüman ve Hintli yöneticileri rahatsız etmiştir. Bunlara, yaptıkları korsanlık faaliyetlerinin yanında Hintli idarecilerin Hollanda ve İngiltere'den destek alarak onlarla mücadeleye girmesi de eklenince, Portekizlilerin faaliyetleri Hindistan'dan Batı'ya kaymak durumunda kalmıştır⁴.

Portekiz'den sonra Hindistan ile ilgilenen ve bölgede çok daha kalıcı olan devlet Hollanda olmuştur. 1579 yılında yedi Hollanda eyaletinin birliğini tamamlayıp Portekiz gibi kendilerini de yöneten İspanya'ya karşı mücadeleye girmeleri Hint Okyanusundaki Hollanda fetihlerini kolaylaştırmıştır. Hollandalılar bilim ve teknolojiye ilerleyip gemi yapımına öncelik vererek büyük bir ticaret filosu oluşturmuşlardır. Geniş tabanlı yatırım modeli sayesinde kısa sürede

¹ Salih Cenk Özcan, *İngiliz Sömürgeciliğinin Kuruluşu, Teorisi ve Uygulaması: Kuzey Amerika Deneyimi (1584-1631)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2012, s. 113-114.

² Meltem Onurkan Samani, *Kıbrıs'ta Bir Sömürge Kurumu: Kavanin Meclisi (1882-1931)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2007, s. 38.

³ Mustafa Keskin, *İngilizlerin Hindistan'ı Sömürgeleştirme Hareketleri*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2005, s. 27-28.

⁴ Yücel Bulut, "Hindistan'da Sömürgecilik, Oryantalizm ve William Jones", *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi, sayı 6, 2003, s. 78. ; İnci Yavuz, "Hindistan'da Batı Sömürgeciliği, Tarihi Koşulları ve İngiliz Doğu Hindistan Şirketi", *Tarih ve Uygulık İstanbul Dergisi*, sayı 4, Aralık 2013, s. 177-178.

bölgedeki faaliyetlerini güçlendiren Hollandalılar, Hindistan’da kendi şirketlerini kurarak bölgedeki güçlü rekabetin önünü almak istemişlerdir⁵. Birleşik Doğu Hindistan Kumpanyası ismiyle Hollanda eyaletlerinin sermayecilerinin desteğiyle kurulan şirket, kuruluşunda bazı temel prensipleri kabul etmiştir. Buna göre her eyalet özerk bir şekilde kendi müdürünü, teknelerini ve yüklerini kendi temin ederek mallarını getirmiştir. Genel merkez denetim yapmasının yanısıra özellikle Uzakdoğu işleri ile ilgilenmiştir. Belirlenen imtiyaznamede, yatırımcıların her on yılın sonunda sermayelerini kumpanya’dan geri alabilecekleri bildirilmiştir⁶.

2. İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyasının Kuruluşu ve Gelişimi

İngilizler, Portekizli gemicilerin Hindistan’a gelmelerinden sonra Portekizliler ile temas etmeden Hindistan’a ulaşmanın yollarını aramışlardır. 1580 yılında İngiliz Kaptan Drake, deniz yolculuğu ile New Hemisphere’den dünya turu yapmak için yola çıkmış, fakat Ümit Burnu’nu dolaşıp geri dönerken yanında yarım milyon poundluk bir ganimet getirince Hindistan’a dair olumlu izlenimler İngiliz ticaret burjuvazisinin bölgede ticaret yapma isteğini arttırmıştır. *Tüccar Maceracılar* ismi ile 1581 yılında örgütlenen İngiliz tüccarlar faaliyete geçmiş ve onların faaliyetleri sonucunda bir grup tüccar 1583 Şubatı’nda Kraliçe Elisabeth’in Hindistan’da hakimiyet kuran Büyük Babür İmparatoru Ekber’e hitaben yazdığı bir mektup ile yola çıkmışlardır⁷. Böylelikle 1583 yılında Babür İmparatoru Ekber ile bağlantı kurmak amacıyla Hint Okyanusu’nda İngiliz ilerlemesi başlamıştır⁸.

1595 yılında Hollandalıların Ümit Burnu’nu geçerek Hindistan’a ulaşmaları, İngilizleri daha fazla teşvik etmiş ve 1599’da doğrudan maceracı tüccarların himayesi altında 30,133 sterlinlik 101 hisseli bir şirket meydana getirilmiştir. Üyelerden her biri 100 sterlinden 3,000 sterline kadar hisse alabilme hakkına sahip olmuştur. İngiltere’de maceracı tüccarların hükümeti ikna edip 31 Aralık 1600’de devlet fermanı elde etmeleri ile İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası resmîyet kazanmıştır. Kumpanya “Doğu Hindistan ile ticaret yapmakla yetkili, Londra Tüccar Şirketi ve Valisi” unvanını almıştır. Şirketin ferman ile elde ettiği imtiyazlar neticesinde toplumun geri kalan kısmı kumpanyanın belirlediği sınırlar dışında ticaret yapmaktan men edilmiş, şirket her bir yolculukta 30,000 sterlinlik altın ile gümüş ihraç etme ve ilk dört seyahatte İngiliz mallarının ihracı için gümrük vergilerinden muaf tutulma hakkına sahip

⁵ Hermann Kulke- Dietmar Rothermund, *Hindistan Tarihi*, (Çev. Müfit Günay), İmge Kitabevi, Ankara 2001, s. 309-310.

⁶ Herbert Heaton, *Avrupa İktisat Tarihi İlkçağdan Sanayi Devrimine*, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), İmge Kitabevi, Ankara 1995. s. 321.

⁷ Bulut, *a.g.m.*, s. 82-83.

⁸ Randall M. Evanson, “East India Companies”, *Encyclopedia Americana*, vol. 9, U.S.A. 1978, s. 556.

olmuştur. Ayrıca imtiyazlar ilk etapta 15 yıllığına verilmiş, şirket ve İngiliz hükümeti'nin isteğine göre bu imtiyazların 15 yıl için yenilenebileceği belirtilmiştir⁹.

İngiliz kumpanyası kuruluşundan itibaren üç temel ilke doğrultusunda hareket etme kararı almıştır. Bu ilkeler sırasıyla; diğer İngiliz tüccarlar karşısında doğu ticaretinde elde ettiği ayrıcalık ve tekel haklarını korumak, doğuda yer alan diğer ticari organizasyonları saf dışı bırakmak ve satıcı ülkelerden alınan malları elde etmek hususunda doğulu yöneticilerden aldıkları özel imtiyazların güvenliğini sağlamak şeklinde belirlenmiştir¹⁰. Yani şirketin amacı Doğu ticaretinde kendi sorumluluğunda bir tekel oluşturmak olmuştur.

İngiliz kumpanyası kuruluş sürecinde temel olarak denizaşırı yatırım için gerekli sermaye sağlayamamıştır. Bunun yanında bireysel girişimcilerin üstlendikleri ortaklıklar da başlangıçta tek sefer ile sınırlı iken, ileri karakollarının genel masraflarının artması sonucu sürekli hale gelmiştir¹¹.

Şirket ilk seferini 1601'de Doğu Hint Adaları olan Malezya ve Endonezya'ya yapmış ve oldukça kazançlı geçen bu seferden sonra Hindistan ile ticaret yapma imkanlarını araştırmaya karar vermiştir¹². Bu süreçte İngiliz hükümeti kumpanyanın Çin ve Kore gibi yerlerde de ticaret yapmasına izin vermiş, ancak kumpanyanın bu bölgelerde İngiltere'den bağımsız ayrı ticari anlaşmalar yapması İngiliz hükümeti tarafından uyarılmasına sebep olmuştur. Uyarılar sonucunda kumpanya, sahip olduğu imtiyazların Britanya ulusunun refahı ile zıtlaşmayacağına dair İngiliz hükümetine güvence vermek durumunda kalmıştır¹³.

İngiliz hükümeti ile uzlaştıktan sonra kumpanya yetkilileri gözünü Hindistan'a çevirmiştir. Bu doğrultuda İngilizler, Hollandalılar gibi Bantam ve Moluccas'ta Hint basmalarına baharat karşılığında büyük talep olduğunu görünce 1612'de Surat'a gelmişler ve Portekizlilerin engelleme çabalarına rağmen Babür İmparatoru Cihangir'den orada bir "fabrika" kurma izni almışlardır¹⁴. Aynı zamanda askerî bakımdan da güçlenen İngiliz kumpanyası Kızıldeniz, Basra Körfezi ve Japonya gibi yerlere seferler düzenlediği gibi, İranlılarla birlikte hareket edip 1622 yılında Portekiz donanmasını Hürmüz Boğazında yenilgiye uğratarak Körfez bölgesi ve Hindistan yolunu da kendi kontrolü altına almıştır¹⁵.

Kumpanya ticari faaliyetlerini geldiği bölgelerde yeni yerleşimler elde ederek taçlandırmıştır. 1611 yılında Dekken'in doğusunda bir ticari üs kuran şirket, oradan Malay

⁹ Bulut, *a.g.m.*, s. 85.

¹⁰ Bulut, *a.g.m.*, s. 85.

¹¹ Kulke- Rothermund, *a.g.e.*, s. 311.

¹² Azmi Özcan, "İngiliz Doğu Hindistan Şirketi", *DİA*, C. 22, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2000, s. 294.

¹³ "Rise And Progress Of The East India Company", *Australian*, 23 Kasım 1841, s. 4.

¹⁴ Burton Stein, *Hindistan Tarihi*, (Çev. Müfit Günay), İnkılâb Kitabevi Yayınları, İstanbul 2015, s. 212.

¹⁵ Özcan, *a.g.m.*, s. 294.

adalarında biber ve baharatlı maddelerle değiştirilmek üzere kumaş almıştır. 1639'da o bölgenin hükümdarı ufak bir ödenek karşılığında İngilizlere ayrıcalık tanıdığı gibi, Madras'ın yönetimini de onlara bırakmıştır. Dekken'in Doğu kıyılarından sonra Bengal ve Bihar'da da ticari üsler açan kumpanya, zamanla genişleyerek aynı başarıyı Hariharpur, Balasor, Hugli, Patna ve Kasimpazar gibi yerlerde de göstermiştir¹⁶.

1664 yılında Hollanda ve İngiliz kumpanyalarına Hindistan'da "Fransız Doğu Hindistan Şirketi" adıyla yeni bir rakip katılmış ve Fransız şirketi 1668'de Surat'da, daha sonra 1690 yılında Kalküta yakınında bir fabrika inşa etmiştir. Fransızlar bu sayede Avrupa, Kuzey Amerika ve Asya'da özellikle İngilizlerin ticari ve askerî rakibi haline gelerek, Hindistan'da yerli iç çekişmelere de katılmışlardır¹⁷. Fransız şirketine göre, bölgeye çok daha önceden gelen İngiliz kumpanyası Hindistan'da 1623 yılından itibaren yasama faaliyetlerine girdiği gibi, 17. yüzyılın ortalarına gelinceye kadar, bölgede Hint-Türk İmparatorluğu'nun en güçlü olduğu dönemlerde bile kurduğu mahkemeler ile Madras ve Bombay'da ceza davaları ve medeni hukuka dair olaylara bakar hale gelmiştir. Bunun yanında 1698 yılında Bengal valisi Şehzade Azimüşşan'ın Kalküta civarındaki üç köye ait toprakları kullanma hakkını İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası'na vermesi ile, şirket Hint-Türk İmparatorluğu'nun sınırları içerisinde hukuki bir statü de kazanmıştır¹⁸.

Hindistan içlerine doğru yayılma politikasını başarı ile sürdüren İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası, 17. yüzyılın genelinde ticari anlamda faaliyetlerini Hollanda şirketinin çok daha küçük ölçeklisi olarak sürdürmüştür. Bu süreçte İngiliz şirketi girişimlerini Hindistan'da sürekli bir gelişim içerisinde olan tekstil ticareti üzerinde yoğunlaştırmasına rağmen, yüzyıl boyunca yine de Hollandalıların arkasında yer almıştır¹⁹.

1698 yılında kumpanyaya "English East India Company" adıyla yeni bir şirket rakip olmuştur. Doğu ticaretinde iki İngiliz şirketinin bir yıkım meydana getirmesinin önlenmesi için kumpanyaların birleştirilmesine karar verilmiş ve iki şirket "United East India Company" ismiyle tek bir şirket olarak birleştirilmiştir. Bu birleşme 1709 yılında tamamlanmıştır. Doğu Hindistan ticaret tekelinin oluşturulması açısından şirketlerin birleştirilmesi kumpanyanın ticari sermayesine büyük katkı yapmış ve şirket bir dönüşüm geçirmiştir. Bu bakımdan İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası'nın asıl kuruluş tarihi olarak 18. yüzyılın başları kabul edilmektedir²⁰.

¹⁶ Yusuf Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi, Nadir Şah Afşar'ın Akınından Bağımsızlık ve Cumhuriyete Kadar (1737-1949)*, C. III, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987, s. 86-87.

¹⁷ Stein, *a.g.e.*, s. 212.

¹⁸ Durmuş Bulgur "Ticaretten Sömürgecilğe XIX. Yüzyılda Hindistan ve İngiliz Hakimiyeti", *Divan İlmi Araştırmalar Dergisi*, Sayı 17, İstanbul 2004, s. 64-65.

¹⁹ Kulke-Rothermund, *a.g.e.*, s. 311-312.

²⁰ Celâlettin Güngör, *Sömürgeci Uluca Hint Milliyetçiliğinin Kökenleri*, Gazi Kitabevi, Ankara 2001, s. 66-67.; Keskin, *a.g.t.*, s. 29-30.

İngiliz kumpanyası 18. yüzyılın başlarına kadar bölgede yer alan diğer Avrupalı devletler ve Hindistan'ın yerel hükümdarlarıyla askerî bir mücadele içine girmekten kaçınmıştır. Hatta 17. yüzyılın sonunda Kalküta'da William istihkamını kurup büyük bir kazanım elde etmesine rağmen şirketin yöneticileri Hindistan'da yeni bölgeler ele geçirme ve sömürge oluşturma fikrini gerçekçi bulmamışlardır. Fakat Babür İmparatoru'nun 1707 yılında ölüp imparatorluğun çökmesinden sonra tüm bu düşünceler değişime uğramıştır²¹.

Hindistan'da otorite boşluğunun olduğu dönemde Sihler adı verilen bir topluluğun ayaklanıp kuzeybatıda bölgesel bir beylik kurmasından sonra yerel valiler de merkezî yönetime karşı bağımsız hareket etmeye başlamışlardır. Bu koşullarda Avrupa'nın ticaret kumpanyalarının görevlileri kendilerini koruma gereği duyarak "Sepoy" adı verilen Hintli askerleri eğiterek kendi askerî birliklerini kurmuşlardır. Serüvenciler de kendi amaçları için bu tür birlikler edinmeye ilgi duyunca bu durum bölgede güçlü bir Hindistan Kumpanyası kurmaya çalışan Fransız ve İngilizler'i karşı karşıya getirmiştir²².

Hindistan'da Babür İmparatorluğu'nun sonunu getiren tek olay Avrupalıların bölgeye gelişi olmamıştır. Bölgeye yeni gelenlerin gördükleri avantajların üstüne atlamaları kadar, bölgedeki hakim güçlerin yönetim zaafiyetleri de süreci hızlandırmıştır. Bu bakımdan hiçbir Hint İmparatorluğu yerli halkın bağlılığını tam olarak sağlayamamış ve bölünmüş yapı ile birlikte Hindistan sömüren seçkinlerle üretici köylülerin sürekli çatışma içinde bulunduğu bir kıta olarak kalmıştır²³.

Batı Hindistan'da Hint-Türk İmparatorluğu'nun çöküşü ile birlikte Surat Limanı, 20-30 yıl içinde eski önemini yitirmeye başlamış ve 1734 yılında liman İngilizler tarafından kuşatma altına alınmıştır. Limanın önemini kaybetmesi sorununa Hintli tüccarlar bir çare bulamazken İngilizler bu süreçte kendi şirketlerini olumsuz tablodan korumayı başarmışlardır²⁴. Bununla birlikte İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası 1740'larda bile Hollandalılar'ı geriden takip etmiş ve onlar kadar güçlü bir yapıya sahip olamamıştır. Bunun nedeni şirketin askerî bir güç olmaksızın ticareti düşünmüş olmasıdır²⁵.

Askerî bir güç olamasa da şirketin Kalküta'da bir merkeze sahip olması kumpanyanın Hindistan'ın Bengal ve Ganj vadisine inmesinde önemli bir kapı açmıştır. İngiltere'nin deniz gücü sayesinde Fransa'ya göre Avrupa ile deniz bağlantısı kurma noktasında başarılı olması şirkete büyük bir kolaylık da sağlamıştır. Buna karşılık Fransızlar Hindistan bölgesinde İngiliz

²¹ J. M. Roberts, *Dünya Tarihi: 18. Yüzyıl ve Sonrası*, C. II., (Çev. İdem Erman- Tansu Akgün), İnkılâb Kitabevi, İstanbul 2011, s. 636.

²² William H. McNeill, *Dünya Tarihi*, (Çev. Alâeddin Şenel), İmge Kitabevi, Ankara 2008, s. 558-560.

²³ J. M. Roberts, *Dünya Tarihi: Tarih Öncesi Çağlardan 18. Yüzyıla*, C. I, (Çev. İdem Erman), İnkılâb Kitabevi, İstanbul 2011, s. 445-446.

²⁴ Keskin, *a.g.t.*, s. 11.

²⁵ Roberts, *a.g.e.*, C.II, s. 637

kumpanyasının en tehlikeli rakibi olmuştur. Bölgede Fransızlar ve İngilizler arasındaki çekişmenin ilk belirtisi rakip Hint prenslerini destekleme şeklinde kendini göstermiştir. Bu durum 1744 yılında güneydoğudaki Carnatic sahil bölgesinde, Fransız ve İngiliz kuvvetlerinin çatışmaya girmesine neden olmuştur. Böylelikle Hindistan, İngiltere ve Fransa güçleri arasında meydana gelen büyük çaplı bir çatışmanın içine çekilmiştir²⁶.

Fransızların Hindistan'a geldikten sonra uyguladıkları politikalar İngilizleri önlem almaya da sevk etmiştir. Gerçekten de Fransız Doğu Hindistan Şirketi 1730'lu yıllardan itibaren başarılı bir strateji yürütmüş ve şirket bir yandan ticari varlığını sürdürürken diğer yandan da bunu sağlamlaştırmak için bölgenin yerel otoriteleri ile askerî ilişki içine girmiştir²⁷. Özellikle Joseph François Dupleix 1741'de Fransızlar'ın Hindistan Kumpanyası Genel Müdürü olmuş ve kısa süre sonra kurduğu dostluklar sayesinde Hint İmparatorluğundan vali anlamına gelen bir unvan almıştır. Bu unvan onu bir ticaret müdürü olmasının yanında aynı zamanda Hint prensi de yapmıştır²⁸.

İngilizler ile Fransızlar arasında ciddi bir rekabetin olduğu dönemde Bengal eyaletinde yönetimi elinde bulunduran Sirâcüddevle'nin İngilizlere karşı olan tavrı, bölgede önemli değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Kalküta'da bulunan İngilizler bir yandan Marathalar ve diğer yandan Fransızlar ile savaşma endişesi içine girdiklerinden korunma amacıyla Fort William Kalesi'ni inşa etme yoluna gitmişlerdir. Sirâcüddevle'nin buna karşı çıkması üzerine iki taraf arasında savaş çıkmıştır²⁹.

1757 yılında Plassey Savaşında Sirâcüddevle'nin veziri Mir Cafer İngilizlerin başındaki Robert Clive ile anlaşarak, savaş alanında kendi efendisini terk edip savaşın İngilizler tarafından kazanılmasında önemli bir rol oynamıştır. Bu savaş şirkete çok büyük zenginlik kazandırdığından genellikle Hindistan'daki İngiliz İmparatorluğu'nun gerçek başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Clive bundan sonra önce Chanderna yakınındaki Fransızları sonra da Biderra'da Hollandalıları yenilgiye uğratarak Bengal'deki iki rakibi de kendi lehine ortadan kaldırmıştır³⁰.

Plassey Savaşından sonra İngilizler, yardımlarından dolayı Sirâcüddevle'nin veziri Mir Cafer'e Bengal'i vermişler, Mir Cafer'de buna karşılık olarak İngiliz şirketine 24 nahiye ve 10

²⁶ Roberts, *a.g.e.*, C.II, s. 637.

²⁷ P. Bruce Buchan, "The East India Company 1749-1800: The Evolution of a Territorial Strategy and The Chancing Role of the Directors", *Business And Economic History*, Vol. Twenty-three, no. 1, (Fall 1994), s. 53.

²⁸ Raimondo Luraghi, *Sömürgecilik Tarihi*, (Çev. Halim İnal), E Yayınları, İstanbul 2000, s. 150.

²⁹ Bulgur, *a.g.m.*, s. 66.

³⁰ Stein, *a.g.e.*, s. 214-215.

milyon rupi takdim etmiştir. Mir Cafer kumpanyanın görevlilerine de hediyeler dağıtmıştır. Ayrıca Kalküta'nın güneyi de Robert Clive'e tımar olarak verilmiştir³¹.

3. İngiliz Kumpanyasının İmparatorluğa Dönüşmesi

1757 yılına kadar "İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası" bölgede bir kaç köy, bir iki kent ve onların çevresine hükmederek küçük ordular besleyen bir ticaret şirketi olarak varlığını sürdürmüştür. Kumpanya'nın kendi yönetimini, işleyişini ve İngiliz hükümetiyle ilişkilerini düzenleyen kanunlar da bu yapıya uygun olarak düzenlenmiştir. 1757'den itibaren ise, şirket Bengal Bihar ve kısmen de Orisa'ya hakim hale gelerek İngiltere ve Fransa'nın sahip olduğu topraklardan daha büyük bir bölgeyi kontrol etmeye başlamıştır³². Diğer bir ifade ile ticari bir amaç için tasarlanmış İngiliz kumpanyası Plassey Savaşından sonra kendisi adına görev yapan askerler de dahil 50.000 kişiden az bir kadro ile Hindistan'da yaklaşık 150 milyon insanın üzerinde bir imparatorluk kurmayı başarmıştır³³.

Hindistan'daki İngiliz varlığı ticari ve siyasi açıdan büyük bir gelişim gösterirken Fransızlar ise bölgede ciddi kayıplar vermişlerdir. Zira 1756-1763 yılları arasında meydana gelen Yedi Yıl Savaşları Fransa'nın sömürgelerini kaybetmeye başlamasına neden olurken Hindistan'da İngilizler ile yapılan çatışmalar da istenen sonucu vermemiştir. Nihayet 1763'te imzalanan Paris Barış Anlaşması ile Kanada ve Louisiana'da olduğu kadar, Hindistan'da da Fransız sömürge imparatorluğuna son verilmiştir³⁴.

Fransızların Hindistan üzerindeki etkisinin kırılmasından sonra, Doğu Hindistan Şirketi'nin silahlanma ve askerleşmeye yönelik etkileri Hindistan politikalarında daha sık görülmeye başlamıştır. Şirket bu doğrultuda, Hindistan yerel yöneticilerinin piyade tümenlerini eğitmeleri yönündeki istekleriyle karşılaştığı gibi, kumpanya birliklerinden kraliyet ordusunu desteklemeleri de istenmiştir. Birçok Hindistan rejimi şirketin bölgede olumlu bir etki yaratacağını düşünmüş ve onların kendileri üzerinde bir risk oluşturabileceğini tahmin edememişlerdir. Bunda kumpanyanın istek ve tutkularını gizlemesinin önemli bir rolü olmuştur. Zira şirket kendisini egemenliği elinde bulduran bir devlet olarak göstermediği gibi, kraliyet sembolleri kullanarak bir kral ya da sultan gibi davranıp aleni bir toprak genişletme talebinde de bulunmamıştır. Aksine şirket bölgedeki yerel otoritelerin egemenliğini tanımaya devam etmiş ve kendisini sadece bölgenin gelişmesi için teknik ve ticari hizmet sağlayan bir kurum olarak göstermiştir³⁵.

³¹ Bulgur, *a.g.m.*, s. 66.

³² Bulut, *a.g.m.*, s. 88.

³³ "The Rise Of The East India Company", *Banner*, 7 Temmuz 1854, s. 5.

³⁴ Luraghi, *a.g.e.*, s. 154.

³⁵ Stein, *a.g.e.*, s. 215-216.

Şirket Robert Clive dönemi ile birlikte Hindistan’da yeni bir yapılanmaya giderken kumpanya adına çalışan yönetici ve tüccarların kendi mal ve servetlerini arttırmak için bölgenin tüm üretim, ticaret ve paylaşım sistemini yıpratın siyasetleri 1769-1770 yıllarındaki Bengal kıtlığının doğmasına neden olmuştur³⁶.

Bengal’de ortaya çıkan karanlık tablo ve 1769-1770 Bengal kıtlığı ile birlikte İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası’nın gelirleri 1766-1767 yılları arasında ulaştığı en üst seviyeden aşağıya düşmeye başlamıştır. Bu doğrultuda şirket 1766-1781 yılları arasında Bengal’den yaklaşık 38 milyon sterlin gelir elde edebilmiştir³⁷. İngiliz kumpanyası Bengal’de yönetimi ele geçirdikten sonra bölgede hem kumpanya hem de “nevvab” adı verilen yönetici hüküm sürmeye başlamıştır. 1772 yılında Bengal valisi Warren Hastings bu uygulamayı sonlandırarak polis ve adalet mekanizmasını da kumpanyanın hakimiyeti altına almıştır. Bundan sonra her bölgeye bir İngiliz hakim atandığı gibi bu hakimler vergi toplamanın yanında mal davalarına da bakabilme yetkisine sahip olmuşlardır. Ancak İngiliz parlamentosu kumpanyanın haksız uygulamalarını görünce yeni bir kanun çıkarmak durumunda kalmıştır³⁸.

1773 yılında çıkarılan “Düzenleme Kanunu” ile kumpanyanın bir anlamda iflas etmesinin önüne geçilmek istenmiştir. Bu kanuna göre İngiliz hükümeti kumpanyanın tüm işlerini denetleme hakkına sahip olurken Bengal valisi de aynı zamanda İngiliz Hindistanı’nın genel valisi durumuna gelmiştir. Genel vali ve kurul bu düzenlemeye göre hükümet tarafından beş yıl için seçildiği gibi, genel vali ile 4 üyeden oluşacak kurulda da kararların oy çokluğu ile alınması uygun görülmüştür. Oluşturulan bu kanun ile Hindistan’da yeni bir sömürge yönetimi meydana getirilmiştir. Bu sistemle Hindistan’ı kaybetmek istemeyen ve onu hala zenginlik kaynağı olarak gören İngiliz kumpanyası, yeni dönemde yağmacılık yerine, Hint kültür ve tarihine daha fazla önem vererek ülkeyi yeniden inşa etmek istemiştir³⁹.

1772 yılında genel vali seçilen ve usta bir devlet adamı olan Warren Hastings ilk olarak işe sömürü ve yağmayı durdurmaya çalışmakla başlamış, ancak tüm çabalarına rağmen bunu başaramamıştır⁴⁰. Bunun yanında şirket 1772’de Hindistan yönetiminin sorumluluğunu üzerine alınca topraklarında yaşadığı Hindistan’ın yerli halkı ile yeni bir kontak siyaseti oluşturmaya çalışmış ve kendisine yeni bir kültürel siyaset edinmiştir. Bu doğrultuda Hastings dil çalışmalarına önem vermiş ve tercüme yapabilecek kişilere burs ve destek sağlamıştır. Yapılan

³⁶ Bulut, *a.g.m.*, s. 88.

³⁷ H.V.Bowen, *The Business of Empire, The East India Company and Imperial Britain, 1756-1833*, Cambridge University Press, 2006, s. 226.

³⁸ Bulgur, *a.g.m.*, s. 68.

³⁹ Bulut, *a.g.m.*, s. 89.

⁴⁰ Luraghi, *a.g.e.*, s. 155.

girişimler Güney Asya'daki İngilizler üzerinde olumlu bir etki yaratmış ve 1784 yılında yeni bir eğitimli memur sınıfı oluşturularak Bengal Asya Topluluğu kurulmuştur⁴¹.

Hastings reform planını uygularken düzenleme kanunu ile yürürlüğe giren yasada bazı eksikliklerin yer alması, zamanla farklı sorunlara neden olmuştur. Buna göre genel valinin veto yetkisine sahip olmaması danışma kurulu ile çatışmalara kapı aralarken, yüksek mahkemenin yetkilerinin de tam olarak belirlenmemesi yasal aksaklıklara yol açmıştır. Bu sorunların ortadan kaldırılması için bu kez 1773 tarihli yasanın yeniden gözden geçirilmiş hali olan 1784 Hindistan Yasası oluşturulmuş ve İngiliz parlamentosu'nun kumpanya üzerindeki etkisi artmıştır⁴².

Kumpanya bir imparatorluk görüntüsü kazandıktan sonra Hindistan'da ticarete gerek kalmadan sadece vergilerden bile büyük bir kazanç sağlar hale gelmiştir. Zira kumpanyadan önce Bengal eyaletinden 818 bin İngiliz lirası vergi alınırken İngiliz kumpanyası gelir gelmez bu geliri bir buçuk milyona, 1790 senesinde ise iki buçuk milyona yükseltmiştir. Kısa süre içerisinde kumpanya sadece Bengal eyaletinden bütün masraflarını karşıladığı gibi, dört milyon İngiliz lirası da net kazanç olarak elde etmiştir⁴³.

Hastings bölgede kalıcı bir kumpanya istediğinden teşkilatlanmaya büyük önem vermiş ve modern yönetim sistemine uygun idari bir altyapı oluşturmuştur. Hindoloji kaynaklarını desteklemiş, Kalküta'daki Anayasa Mahkemesi Hakimi Sir William Jones'un, Asya Derneği projesine sıcak bakmış, yeni ticari düzenlemeler yaparak şirkete bağlı üreticilerin serbest hareket etmesini sağlamış, toprak vergisinde düzenlemeye giderek vergisi verilen mülkün miras bırakılabilmesi için önemli adımlar atmıştır. Hastings ayrıca on sekiz yeni mahkeme kurarak onların sivil prosedür ve üst mahkemeye başvurma kurallarını yenilemeye çalışmış, bunun yanında hukuki anlamda İngiliz adaletinin Hindistan'da yayılmasını sağlamıştır⁴⁴.

İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası Hindistan'daki şirket imparatorluğunun bir bakıma başlangıcı kabul edilen 1757 yılındaki Plassey Savaşından, Lord Cornwallis'in şirketin başına geçtiği 1786 yılına kadar devamlı sınırlarını genişletirken yabancı bir ülkeyi yönetme sorunu ile de yüzleşmek durumunda kalmıştır. Şirket bu sorunu ortadan kaldırmak için Hint yönetim sistemi üzerinde ufak değişiklikler yapıp yerli kurum ve geleneklere saygı duyarak yeni bir yönetim inşa etmek istemiştir. Bu dönem sonrasında ise bu politika değişime uğramıştır⁴⁵.

Hastings'in uygulamaya çalıştığı reform hareketlerini Hindistan'da daha kalıcı hale getiren Lord Cornwallis olmuştur. Cornwallis öncelikle toprak ve vergi hukuku üzerinde reformlara

⁴¹ David Koph, "Oryantalizm ve Hindistan'ın Okumuş Elit Sınıfı", *Sömürgecilik ve Eğitim*, (Haz. Philip G. Altbach- Gail P. Kelly), (Çev. İbrahim Kalın), İnsan Yayınları, İstanbul 1991, s. 36.

⁴² Keskin, *a.g.t.*, s. 35-36.

⁴³ Ahmet Ağaoğlu, *İngiltere ve Hindistan*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1929, s. 23.

⁴⁴ Kulke- Rothermund, *a.g.e.*, s. 348.

⁴⁵ Güngör, *a.g.e.*, s. 41.

girişmiştir. Bu doğrultuda özel mülkiyet üzerinde miras ve satış hakkı getirilirken, daha önce halkın vergilerini toplayan Zemindarlar'da buldukları bölgede toprak ağası durumuna gelmişlerdir. Bu uygulamaya ek olarak Hindistan'ın ileriki süreçte gelişimi için büyük önem taşıyan bir başka yenilik getirilmiş ve yolsuzlukla servetlerini arttıran kumpanya personelinin sözleşme koşullarında değişikliğe gidilmiştir⁴⁶. Cornwallis'in başlattığı reformlar, Madras ve Bombay'ın dışında başka yerlere de yayılmış ve Hindistan'da İngiliz sömürge devletinin gelişimi hızlanmıştır. Bu dönemle birlikte artık şirketin faaliyetleri, devlet hizmeti, hukuk, ticaret ve arazi geliri üzerinde yoğunlaşmıştır. Üstelik araziden elde edilen hasılat kısmen kumpanyanın Hindistan'dan ihraç ettiği malların alımında kullanılmıştır⁴⁷.

Cornwallis'ten sonra valiliğe getirilen Lord Wellesley döneminde kültürel faaliyetler ile birlikte oryantalizm güç kazanmıştır. Zira 1800 yılında kurulan Ford William Koleji oryantalist kuruluşların en önemlilerinden birisi olurken aynı zamanda bu kolej Bengal rönesansı denilen süreci hızlandıran temel cemiyetlerden birisi olmuştur. Büyük bir finansal desteğe sahip olan kolej 50 genç İngiliz eğitime sahip bir kurum olmasının yanısıra edebiyat ve linguistiğe dair araştırmaları da içeren önemli bir eğitim merkezi haline gelmiştir. Güney Asya dillerinde pek çok kitap basan bu kolej, diğer basım yayım evleri, kitap dükkanları ve kütüphaneler izlemiştir⁴⁸.

Wellesley siyasal anlamda ise Hindistan'ı tamamen ele geçirmeyi planlamıştır. Bu doğrultuda 1799 yılında Maissour'a girmiş ve buranın hakimi Tippou sahib'i ortadan kaldırmak istemiştir. Tüm bu gelişmeler yaşanırken Haydarabat Nizamı İngilizler ile ortak hareket etmiş, Marathalar da sessizlikle olayların sonucunu beklemişlerdir. Tippou sahib büyük bir direniş göstermesine rağmen, tüm Maissour İngilizlerin eline geçmiştir. Bundan sonra kumpanya gözünü müttefik olduğu Haydarabat Nizamına çevirmiş ve bir darbe ile kendi buyruklarına uyan birisini başa geçirmiştir. Sıra bu kez Marathalar'a gelmiş ve 1803 yılında Marathalar önce Dekken'de Assaye'de sonra da Lasvari'de olmak üzere iki kez büyük yenilgiye uğratılarak, yok edilemeseler de büyük bir karışıklığa sürüklenmişlerdir. 1805 yılında Napoleon tehlikesinin tırmandığı bir zamanda Fransız deniz kuvvetlerinin Trafalgar'da yok edilmesi üzerine artık İngilizler için Hindistan'ın fethini önleyecek bir engel kalmamıştır⁴⁹.

Wellesley döneminden sonra Lord Minto döneminde (1808-1813) yerel beyler ile mücadeleye devam edilmiş ve Pencap'ta halen güçlü bir konumda bulunan Sihler ile karşılıklı gerilimden sonra 1809 yılında bir anlaşma yapılmıştır. Napoleon 'a karşı girişilen mücadelelerde korsan yuvası haline gelen Burbon ve Sen Moris adaları kısa süreli de olsa şirketin hakimiyetine girmiştir. Bu dönemin önemli olaylarından birisi de 1813 yılında kumpanyanın imtiyaz süresinin

⁴⁶ Kulke- Rothermund, *a.g.e.*, s. 350-352.

⁴⁷ Stein, *a.g.e.*, s. 220.

⁴⁸ Koph, *a.g.m.*, s. 37-38.

⁴⁹ Luraghi, *a.g.e.*, s. 157-158.

20 yıllığına uzatılması olmuştur. Avrupa limanları bu süreçte Fransızlar tarafından İngiliz gemilerine kapatıldığından İngiliz tüccarlar Hindistan ticaretinin kumpanyanın tekelinden çıkarılıp kendilerine de açılmasını istemişlerdir. Bunun sonucunda tüccarlara esneklik getirilirken kumpanya Çin ticaretinin tekeli ise kimseye bırakmamıştır⁵⁰.

İngiltere ve Hindistan sermayesi arasındaki ilişkilerdeki değişim ve kapitalist düzene geçiş kendisini Lord Bentinck'in genel valiliği döneminde göstermiştir. Onun yönetiminde önceki bazı politikalar terk edilmiş ve daha güçlü reform ve gelişim politikaları getirilmiştir. Bentinck ekonomik alanda İngiliz ithalatını zenginleştiren ve eski Hindistan tekstil ürünlerinin yerini alıp endüstriyel pamuk üretiminin yolunu açan yatırımlar yapmıştır. Bentinck'in sosyal alandaki en önemli girişimlerinden birisi ise Hintli dul kadınların kocalarının ölüsüyle birlikte yakılarak kurban edilmesi olarak tanımlayabileceğimiz "sati" uygulamasını kaldırması olmuştur⁵¹. Sati uygulamasının dışında şirketin kaldırma girişiminde bulunduğu diğer bir uygulama kölelik olmuştur. Hindistan'da oldukça yaygınlaşmış olan kölelik 1833 köleliği Kaldırma Yasası ile tüm İngiliz sömürgelerinde kaldırılmak istenmiş fakat sonunda sadece Batı Hint Adaları, Mauritis, Kanada ve Ümit Burnu'nda bu yönde düzenlemeye gidilebilmiştir⁵².

1833 yılında kumpanyanın imtiyazının yenilenmesinden sonra, şirketin tam bir denetim sağlayamadığı kuzeybatı bölgeleri hedef alınmış ve 1840'larda Pencap ve Sind ilhak edilerek İngilizler neredeyse tüm yarımadayı yönetir hale gelmişlerdir. 1833'te kumpanyanın elinden Çin ticaret tekeli de alınmasına rağmen şirket yönetim anlamındaki gücünü koruduğundan Babür İmparatorluğu'nun ismi paralardan kaldırılmış, Farsça resmî yazışma dili olmaktan çıkarılmış ve ilkokul eğitiminin İngilizce olmasına karar verilmiştir⁵³.

Şirketin zaman içerisinde Hindistan'da uyguladığı politikalar değişiklik göstermiştir. İngilizlerin Hint devletleriyle ilişkiye girdiği ve 1818 yılına kadar süren dönemde "çit çevirme" (ring fence) politikası uygulanarak yerel devletlere yabancı gibi davranılmış ve içişlerine müdahale edilmemiştir. İkinci dönem "bağımlı soyutlanma" (subordinate isolation) olarak tanımlanmış ve Lord Dalhousie dönemine kadar gelen bu süreçte yerli Hint devletler üzerinde üstünlük iddiasında bulunulmuştur. Dalhousie'nin başlattığı üçüncü dönem ise "ilhak politikası" olarak anılmıştır. Bu dönemde Hindistan'daki yerel devletler çağ dışı görülmüş ve bundan dolayı bu devletçiklerin ilhak edilmesi gündeme gelmiştir. Bu doğrultuda Lord Dalhousie döneminde Satara (1848), Jaitpur ve Sambalpur (1849), Baghat (1850), Udaipur (1852), Jhansi (1853) ve Agra ile Oudh (1856) devletçikleri ortadan kaldırılmıştır⁵⁴.

⁵⁰ Bayur, *a.g.e.*, s. 217-218.

⁵¹ Stein, *a.g.e.*, s. 228-229.

⁵² Stein, *a.g.e.*, s. 223.

⁵³ Roberts, *a.g.e.*, C. II, s. 804.

⁵⁴ Güngör, *a.g.e.*, s. 42-43.

Lord Dalhousie'nin ilhak politikasının başarıya ulaşmasında İngiltere'nin Hindistan'da meydana getirdiği güçlü ordu yapısı fazlasıyla etkili olmuştur. Buna göre kumpanya için en önemli bölgelerden biri olan Bengal'de atlı ve topçu sınıflarından oluşturulmuş 3 tugay yer alırken, doğrudan İngiliz kumpanyasına ait 4 tabur meydana getirilmiştir. 4 taburun yanında kumpanyanın bölgede 10 tane de piyade alayı yer almıştır. Hindistan'ın bir diğer büyük şehri Madras'taki ordu Bengal'e göre daha düzensiz olmakla birlikte aynı zamanda daha ufak bir yapıda inşa edilmiştir. Bununla birlikte Bombay'ın da çeşitli bölgelerinde tabur, kolordu ve düzensiz atlı birlikler yer almıştır. Yine kumpanya için önem taşıyan Haydarabat'ta ise kumpanya'ya ait 4 topçu birliğinin bulunduğu anlaşılmaktadır. 1851 yılı itibarıyla Hindistan'ın toplam ordusu 286.670 kişiden meydana gelirken bu ordunun 5,143'ü seçkin askerlerden, 244,002'si yerlilerden, 42, 668'i ise Avrupadan getirilen askerlerden oluşmaktaydı⁵⁵.

Lord Dalhousie'nin Hindistan'da meydana getirdiği asıl dönüşüm ise kendisini kamu yatırımlarında göstermiştir. Onun en büyük yatırım projeleri, selefi Bentinck'in hedefi olan *Kalküta-Peşaver* yolunu da kapsayan büyük yol programları ve Hint demiryolları olmuştur. 1853 yılında demiryollarının yapılması için İngiltere yetkilileri ikna edilmiş ve böylece, ülkenin iç kesimlerini limanlarla birbirine bağlayacak demiryollarının yapımına başlanmıştır. 1856 yılına gelene kadar 200 mile ulaşan uzunlukta demiryolları inşa edilirken bunun yanında uzunluğu sürekli artan ilk telgraf hattı da yine bu dönemde meydana getirilmiştir⁵⁶.

Hindistan'ın pek çok bakımdan dönüşüm geçirdiği bir dönemde 1857 yılında meydana gelen Sipahi ayaklanması ise İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyasının sonunu hazırlamıştır. Bu olayın meydana gelmesi belli bir birikimin sonucu olmuştur. İlk olarak bölgede yapılan demiryolları Brahman'ları rahatsız etmiştir. Yine İngilizlerin özellikle 19. yüzyılın başlarından itibaren bölgede giriştikleri misyonerlik faaliyetleri Hint halkını tedirgin ettiği gibi onlarda Hıristiyanlaşma korkusu da uyandırmıştır. Bunun yanında şirketin Hindistan'da önemli bir oluşum olan kast sistemini kaldırmak istemesi, sanayi çökertildiği için pek çok işsiz ortaya çıkması gibi sebepler de isyanın altyapısını hazırlamıştır⁵⁷.

İsyanın son noktasını Hindistan ordusundaki Hintli ve Müslüman askerlerin, mermileri için sığır ve domuz yağı kullanıldığından şüphelenmeleri oluşturmuştur. 10 Mayıs 1857'de Mecrut'ta başlayıp Delhi'nin alınmasına kadar süren isyan neticesinde isyancılar pek çok Avrupalıyı öldürmüş ancak İngilizler isyanı daha kaba ve sert biçimde bastırmışlardır⁵⁸. Bu süre içerisinde meydana gelen olaylarda kumpanyanın yürüttüğü mühendislik işleri aksamasına

⁵⁵ "The Indian Army", *Ovens and Murray Advertiser*, 26 Ocak 1858, s. 2.

⁵⁶ Güngör, *a.g.e.*, s. 43-44.

⁵⁷ Bayur, *a.g.e.*, s. 303-304.

⁵⁸ Edward W. Said, *Kültür ve Emperyalizm Kapsamlı Bir Düşünsel ve Siyasal Sorgulama Çalışması*, (Çev. Necmiye Alpay), Hil Yayınları, İstanbul 1998., s. 230.

rağmen demiryolları iyi bir şekilde korunmuş ve bu durum İngilizlere yardımcı olmuştur. Yine isyan boyunca büyük kamyonlarla karışıklık çıkan bölgelere sürekli asker taşınmıştır. Ancak taşınan askerlerin sayısı çok fazla olduğundan deniz yolu taşımacılığı da isyanın bastırılması için aktif şekilde kullanılmıştır⁵⁹. Bununla birlikte 1857 ayaklanması bir Müslüman Hıristiyan çatışması olarak görüldüğünden Avrupalılara karşı bir nefret ve güvensizlik ortamı da oluşturmuştur. Asya'daki güçlü Müslüman nüfusun Hindistan'daki olaylarda olduğu gibi diğer yerlerde de benzer bir karakter meydana getirebileceği çekincesi Avrupa kamuoyunda tartışılmaya başlanmıştır⁶⁰.

1857 ayaklanması Hindistan'da kumpanyanın iktidarının son bulmasına neden olmuş ve İngiliz parlamentosu hakimiyeti eline geçirmiştir. Kraliçe Victoria'nın 1858 Kasımında Doğu Hindistan Kumpanyası'nın yetkilerine son verip Hindistan yönetimini kendi üzerine almasıyla birlikte renk ve millet ayrıcalığının resmî memurlar için kaldırılması ve bağımsızlık için savaşanlar hakkında çıkan idam kararlarının bağışlanması yönünde de adımlar atılmıştır⁶¹.

İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası'nın yetkilerine son verilip yönetimin İngiliz hükümetine geçmesi bölgede daha da artan İngiliz baskısını beraberinde getirmiştir. Zira kumpanya sonrası yönetimde İslam halkı idari görevlerden tamamen uzaklaştırılmış, hukuk sistemi ve vakıflar düzeni tamamen değiştirilerek Farsça ve Urduca yasaklanmıştır. Ortaya çıkan kültür asimilasyonu ile birlikte Hıristiyan misyonerlere geniş imkanlar tanınmış, siyasi sistem yeni baştan düzenlenerek Avrupa mimarisi, giyim tarzı ve düşünce yapısı Hint halkına hızla empoze edilmeye çalışılmıştır⁶².

1857 yılında Hindistan'da meydana gelen ayaklanma İngiliz hükümetinin bölgede ipleri eline almasını sağlamıştır. Bununla birlikte İngiliz hükümeti Hindistan'ın yanında bulunan Çin üzerinde de baskıcı politikalarını hızlandırmıştır. Bu doğrultuda İngiliz kumpanyası ve İngiliz hükümeti için afyon ticareti açısından büyük önem taşıyan Çin'de de karışıklıklar giderek artmıştır. Aslında 1842 Nanking Anlaşması ile Çin 'de İngilizler için kapitülasyonlar devri resmen başlamış ve Çin ağır vergiler ödemekle cezalandırılırken bazı limanlarını Avrupalı tüccarlara açmak zorunda kalmıştır. Artan baskı ve Çin'in Nanking Anlaşması hükümlerini yerine getirmemesi Hindistan'da kraliyet olarak ağır savaşlar veren İngilizleri bu kez 1857 harbi için Çin ile karşı karşıya getirmiştir⁶³.

⁵⁹ "Practical Aspects of Indian Affairs", *The Economist*, 12 Eylül 1857, s. 1006.

⁶⁰ "The Indian Revolt", *Freeman's Journal*, 6 Şubat 1858, s. 2.

⁶¹ Bulgur, *a.g.m.*, s. 76.

⁶² Salim Cöhce, "Türk İstiklal Mücadelesi ve Hindistan", *Tarihte Türk-Hint İlişkileri Sempozyum Bildirileri (31 Ekim- 1 Kasım 2002)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006, s. 135.

⁶³ Wolfram Eberhard, *Çin Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007, s. 317-321.

Hindistan'dan sonra Çin'de ortaya çıkan karışıklık Osmanlı Devleti'nin de gözünden kaçmamış ve 22 Kasım 1857 tarihinde Londra Sefaretinden bir belge gönderilerek Bağdat Basra, Süveyş ve Hind taraflarından çok sayıda İngiliz gemisinin Çin'in Canton limanına doğru hareket ettiği ve bu limanın İngiltere donanması tarafından abluka altına alındığı merkeze bildirilmiştir⁶⁴. İngiltere Çin ile giriştiği 1857 savaşından sonra daha önce Hindistan'da uyguladığı yöntemleri farklı bir şekilde Çin üzerinde uygulamaya başlamış ve 1860 tarihli Tientsin Anlaşması ile Çinde misyonerlik faaliyetlerinde serbestlik hakkı kazandığı gibi, bölgede toprak satın alma hakkı da elde etmiştir⁶⁵.

4. İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası'nın Temel Ticari Faaliyetleri

İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası bir ithalat-ihracat şirketi olarak kurulmuştur. Bu doğrultuda kumpanya faaliyetinin ilk yirmi üç yılında Hintli, Çinli ve Japon tacirlerin yüklü kumaşlardan çok İngiliz altın ve gümüşü ile ilgilenmelerinden dolayı Doğu'ya 753.336 poundluk bir altın-gümüş külçe satışı gerçekleştirmiştir⁶⁶. Hindistan'dan getirdikleri İngiliz kumaşlarını ve çuhalarını istedikleri şekilde satamayan kumpanya yetkilileri çareyi bu malları başka pazarlarda satmakta bulmuşlardır. Ellerindeki mallar için İran'ın uygun olduğunu gören şirket yetkilileri uzun uğraşlar sonucu Şah Abbas'tan imtiyaz koparmışlar ve Şah İngiliz kumpanyasına gerekli izni vererek güneyde istedikleri limanı seçebileceklerini söylemiştir. Şah Abbas ayrıca, yıllık 1000-3000 balya ipeği belirli bir bedel karşılığında şirket için sağlayabileceğini ve bu ipeğin gümrük vergisi alınmadan Cask Limanı'ndan götürülebileceğini de belirtmiştir. Kumpanya temsilcilerinin, ipek fiyatının dörtte birinin nakit, geri kalanının ise İngiliz ticarî malı (çuha, yüklü ve pamuklu giysiler, baharat, kalay, kurşun) vererek karşılanması teklifi de şah tarafından onay görünce⁶⁷ şirketin bölgedeki faaliyetleri giderek hız kazanmıştır.

İran'da da ticaret yapmaya başlayan İngiliz kumpanyasının asıl ticaret merkezî ise herşeye rağmen Hindistan olmuştur. Bu durumun oluşmasında Hindistan'ın zenginlikleri önemli bir etken olarak göze çarpmaktadır. Zenginlik açısından Hindistan'ın Avrupa'ya ihraç ettiği ürünlerin başında baharat yer almaktadır. 16. yüzyılın ortalarında Avrupa ülkelerinin Hindistan'dan yılda 2000 tona yakın biber satın aldıkları görülmektedir. İhracat bakımından diğer önemli ürün çivit olmuştur. 17. yüzyılın ortalarında Avrupa'ya yılda 400 tona yakın çivit ihraç edilmiştir. Bu dönemin ihracat bakımından en önemli mallarından biri de barut yapmaya yarayan güherçiledir. Avrupalılar arasında büyük bir rekabete neden olan bu ürün 17. yüzyılın ortalarında Bengal ve Orisa limanlarından yurtdışına taşınmıştır. Hindistan'ın en önemli üretim

⁶⁴ DMA, ŞUB., 31/57.

⁶⁵ Eberhard, *a.g.e.*, s. 321-322.

⁶⁶ Güngör, *a.g.e.*, s. 65. ; Keskin, *a.g.t.*, s. 29.

⁶⁷ Cihat Aydoğmuşoğlu, "Şah Abbas Devrinde (1587-1629) İran'da Ticarî Hayat", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 48, Erzurum 2012, s. 372-374.

kalemini ise pamuklu sanayi oluşturmuştur. Bu bakımdan 17. yüzyıl'da Avrupa'ya yüklü miktarda pamuklu Hint bezi ihraç edilmiştir⁶⁸. Bu noktada İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası bir yandan Avrupa pazarlarını Hindistan'ın temel ihraç mallarından biri olan pamuklu kumaşlara kapatmak için uğraşırken diğer yandan Hindistan'a artan sayıda pamuk ipliği ve kumaş ihraç ederek ülkenin pamuklu sanayisine büyük darbe vurmuştur⁶⁹.

Kumpanya ticaretinde genel olarak Amerika'nın değerli madenlerinin Asya ürünleriyle mübadelesini esas almıştır. Avrupa'nın ürettiği ürünlerden sadece bir kaçı Doğuluların ihtiyacı olan ürünlerden olduğu için Doğu'ya yapılan ticarete gümüş ve altının değeri, kumaş ve tek el madenlere nazaran iki-üç kat daha yüksek olmuştur. Zira İngiliz kumpanyası giriştiği ticari faaliyetler sonucunda kısa sürede rakipleri Hollanda ve Fransızlarla gümüş olmadan rekabet edemeyeceğini anladığından İngiliz mallarına karşı Doğu'da bir talep yaratmaya çalışmıştır⁷⁰.

İngiliz kumpanyası 1710 yılından itibaren Hindistan'da öncelikli olarak Bengal ticareti ile ilgilenmeye başlamıştır. İngilizler ilk olarak Bengal'e yılda 150 bin sterlin gönderirken bu oran sonra yaklaşık 250 bin sterline ulaşmış ve kısa sürede Bengal'e iki milyon sterlinlik gümüş akışı sağlanmıştır. Fakat bu büyük gümüş akışı bir fiyat enflasyonuna sebep olmamış, aksine 17. yüzyılın başlarından itibaren pompaladığı gümüşü Bengal'den çıkaran İngiliz kumpanyası bir yüzyıl sonra bu durumdan kârlı çıkar hale gelmiştir. Bengal ile ticaretin gelişmesiyle Hindistan'ın iç bölgelerinde kurulan İngiliz imalathaneleri, kumpanya temsilcilerinin dokumacılarla doğrudan ilişki kurmasını sağladığı gibi, bölgedeki üretim sürecini de etkilemiştir. Bengal'e İngiliz zanaatkarlarının gönderilmesi ile birlikte İngiliz tüccarlar kısa sürede ülke ticaretinde etkin bir hale gelmeye başlamışlardır⁷¹. Kumpanya diğer yandan da Asya ticaretinde tekstil ve metalin yanında gümüş ticaretini dengelemek için 1750'den itibaren yaptığı ihracatın neredeyse üçte ikisini gümüşe ayırmıştır⁷².

1757 Plassey Savaşı'ndan sonra giderek güç kazanan İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası yüzyılın sonlarına gelindiğinde Hindistan'daki hakimiyetini giderek pekiştirerek ticari yapısını ve gelirlerini arttırmıştır. Bu doğrultuda kumpanya 1788-1789 yılları arasında Bengal'den yıllık 6,294,251 sterlin, Madras'tan 1,270,465 sterlin, Bombay'dan ise 127,121 sterlin kazanç elde etmiştir. Gelir ve gider harcamaları hesaplandığında Madras ve Bombay'a yapılan harcamalar buralardan elde edilen gelirlerden fazla olmasına rağmen şirketin Bengal bölgesinden elde ettiği

⁶⁸ Yusuf Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi: Gurkanlı Devletinin Büyüklük Devri (1526-1737)* C. II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987, s. 540-542.

⁶⁹ Yavuz, *a.g.m.*, s. 182.

⁷⁰ Heaton, *a.g.e.*, s. 294.

⁷¹ Kulke- Rothermund, *a.g.e.*, s. 320-321.

⁷² Bowen, *a.g.e.*, s. 224.

kazanç burada yaptığı harcamalardan bir hayli yüksek olmuştur⁷³. Bu durum genel hatlarıyla şirketin Hindistan ticaretindeki kazanç ve ekonomik başarısının temelini oluşturmuştur.

Kumpanyanın ithalatının başında baharat sürekli ön planda olmasına rağmen, 18. yüzyılda şeker talebinin artış göstermesiyle baharat geri plana itilmiştir. İthalatın ikinci sırasında ise bu dönemde giderek önem kazanan bir Çin içeceği olan çay yer almıştır⁷⁴. Çay ilk olarak 17.yüzyılın başlarında Hollanda'ya ait Doğu Hindistan Kumpanyası aracılığı ile Avrupa'ya sokulmuş, daha sonra 1664 yılında İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası yetkilileri de İngiliz Kralı II. Charles'a çay takdim etmişlerdir. Bundan 10 yıl sonra artık kumpanya gelen talepler karşısında çay ticaretine başlamış ve 18. yüzyılın sonlarına kadar çay ticareti kumpanya tarafından artan oranlarda sürdürülmüştür. 1788 yılında kumpanyanın genel valisi İngiltere'nin çay için Çin'e bağlı olmaması gerektiğini vurgulasa da çay ticaretinde Çin tercih edilmeye devam edilmiştir. Bununla birlikte 1821-1826 yılları arasında Hindistan'ın bazı bölgelerinin de çay yetiştiriciliği için uygun olduğu vurgulanmış, ancak 1843 yılında bununla ilgili bir komite kurulana ve bu komite verimli tohum için Çin'de inceleme yapana kadar ciddi bir gelişme sağlanamamıştır. Bu süreçteki en önemli gelişme, Hindistan'da az miktarda üretilmeye başlanan çayın halka satışlarının 1841 yılında Kalküta'da başlaması olmuştur. 1855 yılına kadar önemli bir başarı elde edilemese de kumpanyanın son döneminde Hindistan'da çay yetiştiriciliği giderek hız kazanmıştır⁷⁵. Çin ve Hindistan'dan sağlanan çay her ne olursa olsun 19. yüzyıl boyunca kumpanyanın en önemli gelir kaynaklarından biri olarak kalmıştır. Zira 1814-1828 yılları arasında kumpanyanın özel ticaret dahil olmak üzere sattığı ve yönettiği malların değeri yaklaşık 139,580,181 sterlin iken aynı dönemde kumpanya tarafından sadece çaydan elde edilen gelir çay toplama ücretleri hariç yaklaşık 57,125,882 sterlin olmuştur⁷⁶. Kumpanyanın çay ticaretini dokuma kumaş, ham ipek ve çeşitli ilaçlar ile güherçile takip etmiştir. Listenin son sırasında ise biber yer almıştır⁷⁷.

İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası'nın bir ticaret imparatorluğu olarak en güçlü olduğu ve ticaretini geliştirdiği 18. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin de İngiliz kumpanyası ile ilişki içerisinde bulunduğu görülmektedir. Buna göre 1796 yılında Bağdat ve Basra kalelerinde cephane için barut ihtiyacı ortaya çıkınca Osmanlı Devleti barutun doğrudan İngiltere'den getirilmesinin mali açıdan külfetli olacağını düşünerek gerekli barutun İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası'ndan alınmasını uygun görmüş ve bunun için Basra'da bulunan İngiltere konsolosuna başvurmuştur. Bağdat için 3 yıl kadar önce de bir barut ihtiyacı ortaya çıkmış,

⁷³"East India Company Finances", *The Times*, 9 Mart 1790, s. 3.

⁷⁴ Heaton, *a.g.e.*, s. 294.

⁷⁵ "The Tea Trade", *The Times*, 8 Haziran 1914, s. 31

⁷⁶ *A Memoir on the Affairs of the East India Company*, J L Cox: Lincoln's Inn Fields, London 1830, s. 185.

⁷⁷ Bowen, *a.g.e.*, s. 245.

ancak o süreçte İstanbul'dan Bağdat'a 100 kantar kadar barut gönderilebilmiştir. Bu kez daha yüklü miktarda iki yüz kantar baruta ihtiyaç duyulduğundan Bağdat valisi ile de temasa geçilmiş ve kumpanyadan barut sağlanması için ilk etapta 10.000 guruşluk bir kaynak sağlanmıştır. Bu paranın İstanbulda bulunan İngiliz elçisi vasıtasıyla gerekli yerlere ulaştırılacağı bildirilmiştir⁷⁸.

18. yüzyıl içinde İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası, Osmanlı Devleti de dahil pek çok devlet ile ticari ilişki içerisinde bulunmasına rağmen kumpanyanın bu dönemde en temel faaliyet alanlarından birisi Çin'dir. İngiltere'nin Çin ile ticareti, tek açık liman olan Canton üzerinden yapılmakla birlikte bu ticaret 1715 yılından itibaren İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası'nın tekeline girmiştir. Kumpanya bölgede en etkili güç haline geldiğinden bu şirketin temsilcileri Çin tarafından bütün yabancıların temsilcileri olarak kabul edilmiş ve diğer tüccarlar da Canton'da ticaret yapabilmek için İngiliz kumpanyası'nın iznini almak durumunda kalmışlardır. 18. yüzyıl boyunca Canton Limanı'na giren ticaret gemilerinin %60'ını İngiliz gemileri oluşturmuştur. İngiltere, İran ve Hindistan'dan elde ettiği afyonları Çin'e satarak önemli bir gelir elde etmiştir. Fakat her şeye rağmen İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası'nın Çin ile ticareti İngiliz hükümetince dar kapsamlı bulunduğundan, İngiltere 1833 yılında Çin ile olan ticaret tekeli Doğu Hindistan Şirketi'nin elinden almıştır⁷⁹.

1800'lü yılların ilk çeyreğinde kumpanya ticareti için unutulmaması gereken en önemli sorunlardan birisi de Napoleon'un Avrupa'yı kuşatması olmuştur. Bu kuşatma tekstil ürünlerinin Avrupa kıtasına ihracını büyük ölçüde etkilemiş ve 1800 yılında Bengal'den 1.4 milyon sterlin tutarında dokuma ihraç edilirken bu rakam 1809 yılında 0.9 milyon sterline gerilemiştir⁸⁰. Yaşanılan olumsuzluklara rağmen İngiliz hükümeti ucuz olmasının yanı sıra bölgede niceliksel olarak bütün Britanya'nın pamuk ihtiyacını karşılayabilecek bir potansiyel gördüğünden İngiliz kumpanyası'nı Hindistan'da pamuk üretimini arttırması için teşvik etmiştir. Bu durum kumpanyanın bölgedeki gelirini arttırması bakımından da bir avantaj olarak değerlendirilmiştir⁸¹.

1813 yılında ticaret tekelinin kumpanyanın elinden alınması ve Hindistan'da şirketin tekelinin kalkmasından sonra simsar büroları güç kazanmıştır. Bu bürolar çivit ekimini ve elde edilme süreçlerini finanse ederek, çivit ticaretine girmişler ve mamul malı ihraç etmeye başlamışlardır. Ancak simsar büroları az miktarda olan sermayelerinin çoğunu çivit fabrikalarına yatırmış bu sektör krize girince de ürünlerini satamamışlardır. Böylelikle 1830'dan sonra simsar büroları çökmüştür. Bununla birlikte 1833 yılında İngiliz parlamentosu Doğu

⁷⁸ BOA, C..AS., 400/16521, Ek 1-5.

⁷⁹ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914*, Timaş Yayınları, İstanbul 2014, s. 720-721.

⁸⁰ Kulke- Rothermund, *a.g.e.*, s. 354.

⁸¹ "The Very Cheap Rate at Which Cotton Can Be Produced In India, Renders it Peculiarly Desirable That The East", *The Times*, 10 Ekim 1810, s. 3

Hindistan Kumpanyası'nın ticaret kumpanyası olma durumuna son vermiştir. Bu gelişmelerden sonra kumpanya çivit fabrikaları ve iplik sarma atölyelerini kaldırarak Hindistan'daki tüm ticari ve sanayi aktiflerini paraya çevirmek durumunda kalmıştır⁸².

Kumpanyanın ticaret kumpanyası olma durumuna son verildikten sonra ticari gücü büyük oranda elinden alınmıştır. Ancak bu süreç asıl olarak 19. yüzyılın başından itibaren kendisini göstermeye başlamıştır. Bu dönemde kumpanya ile İngiliz hükümeti arasında Hindistan'ın yönetimi ve ticari faaliyet konularında ayrışmalar belirginleşmiştir. Yüzyılın başından 1858 yılına gelene kadar kumpanyanın maliyesinde ciddi dalgalanmalar yaşanması ve sadece 16 yıllık bir dönemde gelir gider dengesinin sağlanabilmesi İngiliz hükümetini tedirgin etmiş ve şirketin mali iflasını önlemek için 1858 yılında bir yasa çıkarılmıştır⁸³.

1857 ayaklanmasından sonra Hindistan'da yönetim İngiliz hükümetine geçince 1858 yılında yapılan düzenleme ile kumpanyanın sahip olduğu tüm menkul ve gayrimenkuller İngiliz kraliyet ailesinin yönetimine bırakılmıştır. Sonraki 15 yılda şirketin bütün paydaşlarına yatırımlarını Hindistan dışında yapmaları için yardımda bulunulmuştur. 1873 yılında yapılan düzenleme ile de Hindistan kumpanyasının hissedarlarına yapılan yardımlar son bulduğu gibi, şirkette hissesi bulunan hissedarların İngiliz kraliyet ailesinin hisselerine geçmesi istenmiştir. Bunu kabul etmeyen hissedarların hisselerinin ise değerinin iki katı ödenerek İngiliz hükümeti tarafından satın alınacağı bildirilmiştir⁸⁴.

İngiltere hükümeti tarafından yönetimine son verilen İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası genel olarak bakıldığında büyük bir ticaret şirketi olarak geniş bir insan topluluğunu uzun yıllar boyunca yönetmiştir. Öyle ki 1830'lu yıllara gelindiğinde Hindistan'ın yaklaşık 200 milyon civarında bir nüfusu bulunurken bu nüfusun 100-112 milyon arası doğrudan kumpanyanın yönetimi altında yaşayan insanlardan meydana gelmiştir⁸⁵. Bu bakımdan İngiliz kumpanyası 1858 yılında son bulana kadar Hindistan'da doğrudan kendi yönettiği ve himayesindeki devletlerde hesaba katıldığında 1.500.000 kilometre karelik büyük bir bölgeye hükmetmiştir⁸⁶. 1833 yılında ticari yapısını kaybettikten sonra bile İngiliz kumpanyası 1833-1835 yılları arasında yıllık yaklaşık 20 milyon sterlinlik gelir elde etmeye devam etmiş ve bu haliyle bile tek başına o dönemde Rusya İmparatorluğu'nun elde ettiği gelirlerin beşte ikisinden daha fazla kazanca sahip olmuştur⁸⁷.

⁸² Kulke- Rothermund, *a.g.e.*, s. 354-355.

⁸³ "Indian Finance", *Telegraph*, 10 Mayıs 1879, s. 3.

⁸⁴ "Abolition of The East India Company", *Recorder*, 3 Ağustos 1929, s. 2.

⁸⁵ Magnus Fredrik Ferdinand Björnstjerna –Hannibal Evans Lloyd, *The British Empire in the East*, London 1840, s. 146.

⁸⁶ "East India Company's Amazing Conquest High Adventure", *Age*, 7 Aralık 1940, s. 7.

⁸⁷ Björnstjerna - Lloyd, *a.g.e.*, s.150.

Sonuç

İngiltere 15. yüzyıldan itibaren sömürgeciliğin aktif olarak başlamasından sonra İspanya, Portekiz ve Hollanda gibi devletleri takip ederek, dünyanın en büyük sömürge güçlerinden birisi haline gelmiştir. İngiltere'nin bu duruma gelmesinde uyguladığı soğukkanlı ve planlı politika diğer rakiplerini kısa sürede bertaraf etmesini sağlamış ve onu bir bakıma sömürge imparatorluğuna dönüştürmüştür. 1600 yılında devlet desteği alan tüccarlar İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası'nı kurmuşlar ve Portekiz ile Hollanda'nın ardından Hindistan'a ulaşmışlardır. İngiliz kumpanyası kurulduğu dönemde ticari olarak Hollanda kumpanyası'nın gerisinde kalmış ancak yerel Hint beyleri ile ilişkilerini geliştirerek Hindistan ve çevresinde yeni ticari üsler elde etmiştir. Kumpanya kurulduğu dönemlerde sadece ticareti düşünen bir anlayışı benimsemiş ve Hindistan'dan aldığı malları dünyanın çeşitli yerlerine taşıyan bir şirket görüntüsü çizmiştir. İngiliz kraliçesinden aldığı izinler doğrultusunda ticaret yapan şirket ilk dönemlerinde kurumsallaşma ve disiplin problemleri yaşamış ve zaman zaman İngiliz hükümeti ile Britanya ulusunun çıkarlarının aksine davrandığı için sorunlar yaşamıştır. Kumpanya'nın Hindistan'da uyguladığı politika şirketin kısa sürede gelişim göstermesini sağlamıştır. Bu doğrultuda şirket yerel halk ile yakın ilişkiler kurduktan sonra, zamana yayılan bir yerleşme politikası uygulamış ve vali önderliğinde bir yönetim hukuku belirleyerek bölgedeki kalıcılığını arttırmaya çalışmıştır.

İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası'nın şirket görünümünden çıkarak bir imparatorluğa dönüşmesinde dönemin siyasi gelişmeleri de fazlasıyla etkili olmuştur. Zira siyasi arenada İngiltere'yi takip eden Fransa'nın Hindistan'da yerleşme çabaları, İngilizleri bölgede askerî önlemler almaya sevk ettiği gibi 1757 yılında Plassey Savaşı'ndan sonra Fransızların yenilgiye uğratılması ve 1756-1763 Yedi Yıl Savaşlarının devamında imzalanan Paris Anlaşması ile Fransız sömürgeciliğinin zayıflatılması gibi etkenlerde şirketin bölgede bir imparatorluğa dönüşmesinde önemli bir rol oynamıştır. 1757 yılından itibaren siyasi yapısı ağır basan bir yönetim anlayışına giren kumpanya ticari faaliyetlerine de devam etmiştir. Şirket bu bakımdan 17. yüzyılda baharat, pamuklu dokuma, çivit ve barut yapmayı sağlayan güherçile ticaretine ağırlık verirken, 18. yüzyılda baharat ve pamuklu tekstil ürünleri alım-satımına devam etmiş ancak bu dönemde şeker, çay, ilaç ve afyon ticaretini ön plana çıkarmıştır.

19. yüzyıla gelindiğinde 1813 yılında kumpanyanın ticari imtiyazı İngiliz hükümeti tarafından 20 yıllığına yenilenmiş ancak 1833 yılında ticaret tekeli kumpanyanın elinden alındığı gibi artık şirketin ticaretten çok Hindistan'ın yönetimiyle ilgilenmesi istenmiştir. Bu süreçte kumpanya oryantalist girişimlere hız vererek Hint halkı üzerinde İngiliz etkisini giderek arttırmıştır. Okullar, telgraf hatları ve demiryolları inşa edilerek Hindistan'da İngiliz yönetimi sağlamlaştırılmaya çalışılmıştır. Ancak Hintliler ile Müslümanlar üzerinde uygulanan baskı ve

halktan tahsil edilen vergilerin arttırılması 1857 isyanına giden süreci başlatmıştır. 1857 isyanı İngilizler tarafından çok sert bir şekilde bastırıldığı gibi kumpanyanın da yetkilerine tamamen son verilmiştir. 1858 yılından itibaren İngiliz hükümeti, Hindistan'ın yönetimini tamamen eline almış ve eskisinden çok daha sert politikalara başvurarak Hintliler ve Müslüman halk üzerindeki baskısını arttırmıştır. Bu doğrultuda Hıristiyan misyonerlere de geniş imkanlar sağlanarak Hindistan'da yeni bir yapılanmaya gidilmiştir.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Cevdet- Askerîye (BOA, C..AS..), 400/16521.

Deniz Müzesi Arşivi Şûrâ-i Bahrî (DMA, ŞUB.), 31/57.

II. Süreli Yayınlar

“Abolition of The East İndia Company”, *Recorder*, 3 Ağustos 1929.

“East İndia Company Finances”, *The Times*, 9 Mart 1790.

“East İndia Company’s Amazing Conquest High Adventure”, *Age*, 7 Aralık 1940.

“İndian Finance”, *Telegraph*, 10 Mayıs 1879.

“Practical Aspects of İndian Affairs”, *The Economist*, 12 Eylül 1857.

“Rise And Progress Of The East İndia Company”, *Australian*, 23 Kasım 1841.

“The İndian Army”, *Ovens and Murray Advertiser*, 26 Ocak 1858.

“The İndian Revolt”, *Freeman’s Journal*, 6 Şubat 1858.

“The Rise Of The East İndia Company”, *Banner*, 7 Temmuz 1854.

“The Tea Trade”, *The Times*, 8 Haziran 1914.

“The Very Cheap Rate at Which Cotton Can Be Produced İn İndia, Renders it Peculiarly Desirable That The East”, *The Times*, 10 Ekim 1810.

III. Araştırma ve İncelemeler

A Memoir on the Affairs of the East İndia Company, J L Cox: Lincoln’s Inn Fields, London 1830.

AĞAOĞLU, Ahmet, *İngiltere ve Hindistan*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1929.

ARMAOĞLU, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914*, Timaş Yayınları, İstanbul 2014.

AYDOĞMUŞOĞLU, Cihat, “Şah Abbas Devrinde (1587-1629) İran’da Ticarî Hayat”, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 48, Erzurum 2012, s. 365-386.

BAYUR, Yusuf Hikmet, *Hindistan Tarihi: Gurkanlı Devletinin Büyüklük Devri (1526-1737)* C. II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987.

-----, *Hindistan Tarihi, Nadir Şah Afşar’ın Akınından Bağımsızlık ve Cumhuriyete Kadar (1737-1949)*, C. III, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987.

BJÖRNSTJERNA, Magnus Fredrik Ferdinand –LLOYD, Hannibal Evans, *The British Empire in the East*, London 1840.

BOWEN, H.V., *The Business of Empire, The East India Company and Imperial Britain, 1756-1833*, Cambridge University Press, 2006.

BUCHAN, P. Bruce, “The East India Company 1749-1800: The Evolution of a Territorial Strategy and The Chancing Role of the Directors”, *Business And Economic History*, Vol. Twenty-three, no. 1, (Fall 1994), s. 52-61.

BULGUR, Durmuş, “Ticaretten Sömürgeciliğe XIX. Yüzyılda Hindistan ve İngiliz Hakimiyeti”, *Divan İlmî Araştırmalar Dergisi*, Sayı 17, İstanbul 2004, s. 63-102.

BULUT, Yücel, “Hindistan’da Sömürgecilik, Oryantalizm ve William Jones”, *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi, sayı 6, 2003, s. 71-106.

CÖHCE, Salim, “Türk İstiklal Mücadelesi ve Hindistan”, *Tarihte Türk-Hint İlişkileri Sempozyum Bildirileri (31 Ekim- 1 Kasım 2002)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006, s. 127-215.

EBERHARD, Wolfram, *Çin Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007.

EVANSON, Randall M., “East India Companies”, *Encyclopedia Americana*, vol. 9, U.S.A. 1978, s. 556.

GÜNGÖR, Celâlettin, *Sömürgeden Ulusa Hint Milliyetçiliğinin Kökenleri*, Gazi Kitabevi, Ankara 2001.

HEATON, Herbert, *Avrupa İktisat Tarihi İlkçağdan Sanayi Devrimine*, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), İmge Kitabevi, Ankara 1995.

KESKİN, Mustafa, *İngilizlerin Hindistan’ı Sömürgeleştirme Hareketleri*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2005.

KOPH, David, “Oryantalizm ve Hindistan’ın Okumuş Elit Sınıfı”, *Sömürgecilik ve Eğitim*, (Haz. Philip G. Altbach- Gail P. Kelly), (Çev. İbrahim Kalın), İnsan Yayınları, İstanbul 1991, s. 35-59.

KULKE Hermann - ROTHERMUND Dietmar , *Hindistan Tarihi*, (Çev. Müfit Günay), İmge Kitabevi, Ankara 2001.

LURAGHI, Raimondo, *Sömürgecilik Tarihi*, (Çev. Halim İnal), E Yayınları, İstanbul 2000.

MCNEİLL, William H. , *Dünya Tarihi*, (Çev. Alâeddin Şenel), İmge Kitabevi, Ankara 2008.

ÖZCAN, Azmi, “İngiliz Doğu Hindistan Şirketi”, *DİA*, C. 22, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2000, s. 294-295.

ÖZCAN, Salih Cenk, *İngiliz Sömürgeciliğinin Kuruluşu, Teorisi ve Uygulaması: Kuzey Amerika Deneyimi (1584-1631)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2012.

ROBERTS, J. M., *Dünya Tarihi: Tarih Öncesi Çağlardan 18. Yüzyıla*, C. I, (Çev. İdem Erman), İnkılâb Kitabevi, İstanbul 2011.

-----, *Dünya Tarihi: 18. Yüzyıl ve Sonrası*, C. II., (Çev. İdem Erman- Tansu Akgün), İnkılâb Kitabevi, İstanbul 2011.

SAİD, Edward W. , *Kültür ve Emperyalizm Kapsamlı Bir Düşünsel ve Siyasal Sorgulama Çalışması*, (Çev. Necmiye Alpay), Hil Yayınları, İstanbul 1998.

SAMANİ, Meltem Onurkan, *Kıbrıs'ta Bir Sömürge Kurumu: Kavanin Meclisi (1882-1931)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2007.

STEİN, Burton, *Hindistan Tarihi*, (Çev. Müfit Günay), İnkılâb Kitabevi Yayınları, İstanbul 2015.

YAVUZ, İnci, "Hindistan'da Batı Sömürgeciliği, Tarihi Koşulları ve İngiliz Doğu Hindistan Şirketi", *Tarih ve Uygarlık İstanbul Dergisi*, sayı 4, Aralık 2013, s. 173-189.